

איסור תספורת בזמנים מיוחדים

ביסודות האיסור

מדין התלמוד מצאנו איסור תספורת בשני זמנים: א) חול המועד, כדי שלא יכנס מגוול לרגל¹. ב) שבוע שחל בו תשעה באב (עד תשעה באב)². בימי הביניים — דבר זה לא נזכר ברמב"ם ולא בשאר ראשונים של אותה תקופה — הוסיפו עליהם עוד שני זמנים: א) האריכו את האיסור של שבוע שחל בו תשעה באב לשלושה שבועות, דהיינו מ"ז בתמוז עד תשעה באב³. ב) הנהיגו איסור תספורת בימי ספירת העומר (יתכן שהיו אז בתקופה זו גזירות שמד), בהסתמכם על העובדה שבין פסח לעצרת מתו תלמידי ר' עקיבא, הגם שבגמרא לא הוזכר מנהג כזה. [מצאנו מנהגים שונים מהם הימים האסורים בתספורת, אם מתחילים מפסח או מר"ח אייר, ואם מסתיימים בל"ג בעומר או בשלושת ימי הגבלה⁴].

תספורת בערב שבת

בזמנים הנ"ל שהנהיגו איסור תספורת, קרי שלוש השבועות וספירת העומר, יש לעיין מה דין תספורת בערב שבת לכבוד שבת.

לגבי "שבת חזון" שלפני תשעה באב, כתב המגן אברהם⁵: "כתב בהגהות אשרי": תספורת אסור אפילו לכבוד שבת. ונ"ל הטעם דבלאו הכי אין רגילין לספר ככל שבוע", הובאו דבריו במשנה ברורה⁶.

בענין איסור תספורת בספירת העומר לא נזכר דין ערב שבת. אמנם איתא שהקילו להסתפר בערב שבת כשחל ל"ג בעומר ביום א'⁷, משמע שבשאר ערבי שבתות אין היתר.

והנה דינו של המגן אברהם לאסור תספורת בערב שבת שלפני תשעה באב תמוה הוא מאוד, וכבר הקשה בביאור הלכה⁸ דמקור הדין הוא מן הירושלמי, ושם

(1) מועד קטן דף יד, א.

(2) תענית דף כט, ב.

(3) שו"ע או"ח סימן תקנא, סעיף ד, בהגה: "תספורת נוהגים להחמיר מ"ז בתמוז (מנהגים)".

(4) ראה שם סימן תצג.

(5) סימן תקנא, סוף ס"ק יד.

(6) שם, ס"ק לב.

(7) סימן תצג, סעיף ב בהגה בשם מהרי"ל, ועיין משנה ברורה שם סוף ס"ק ה.

(8) שם, סוף סעיף ג, ד"ה וכן לכבוד שבת.

אדרבה משמע להיפך דתספורת הותרה לכבוד שבת, והניח הביה"ל הדין בצע"ג, והביא דברי הרעק"א בשם תוס' להקל בתספורת לכבוד שבת.

ובאמת אין ספק כי מדין התלמוד, הן הבבלי והן הירושלמי, פשוט ומוכרח כי תספורת לכבוד שבת מותרת, שהרי זוהי משנה מפורשת בתענית⁹: "שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס, ובחמישי מותרין" ("אם חל תשעה באב בערב שבת") מפני כבוד השבת", והובאה משנה זו בבבלי ובירושלמי בלי חולק, ונפסקה להלכה בגמרא ובכל הראשונים.

[ואל תדחני, דשאני כבוד שבת שלאחר תשעה באב — שכבר עברו ימי האבלות — משבת שבתוך שלשת השבועות, חדא, דלא סביר להבדיל לענין זה בין שבת לשבת, שהרי אין אבילות בפרהסיא בשבת, ואי אפשר לומר שהתקנה נעשית בכוונה שתהיה ניכרת אבילות גם בשבת (וגם סתמא דמשנה "מותרין מפני כבוד השבת" משמע שההיתר הוא משום עצם יום השבת). ועוד, דמלבד זאת ישנה ראייה מפורשת כי ההיתר לכבוד שבת הוא גם לשבת "שבתוך הזמן" — אם חל תשעה באב להיות בשבת ונדחה ליום א', כתב השו"ע¹⁰ "יש מי שאומר שנהגו לאסור כל שבוע שלפניו (היינו לתת לו דין שבוע שחל בו) חוץ מיום ה' ויום ו'", והרי שבת זו הוא ממש תשעה באב, ועם כל זה התירו בערב שבת לכבוד אותה השבת!]

הרי להדיא שאפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, שהתספורת בו אסורה מדינא, הותרה תספורת לכבוד שבת אפילו בערב תשעה באב, אם חל תשעה באב ביום ו'. משמע בפשטות כי חז"ל העדיפו ההיתר לכבוד שבת על פני האיסור של אבילות תשעה באב — ואם כן איך נבוא אנחנו ונאמר להיפך נגד דעת המשנה המפורשת — והלא כל חומרא בתספורת היא קולא וחלול בכבוד שבת, שיש בו לתא דאורייתא! ואם בדינא דגמרא מצאנו כן, כל שכן בשאר ימים שהוסיפו והנהיגו איסור תספורת שיש להתיר בהם תספורת בערב שבת מפני כבוד שבת, על כן נראה כי מותר ואף מצוה להסתפר בשלושת השבועות ובספירת העומר לכבוד שבת, כי אין להניח שאותם הימים יהיו חמורים משבוע שחל בו תשעה באב.

[והנה הגאון מוהר"ר חיים דוד הלוי זצ"ל ציין בספרו "עשה לך רב"¹¹ לדברי רש"י על המשנה שם, שפירש "בחמישי מותרין — לכבס" ולא כתב "לספר", ומשמע מדבריו שההיתר לכבוד שבת זו הוא רק על הכביסה ולא על התספורת. ואני לא כן אנכי עמדי, ולענ"ד אין לדייק כן ברש"י. דהנה לפום ריהטא דמתניתין משמע בלי ספק כי שניהם מותרין, ואם רצה רש"י, מאיזה טעם שיהיה, להדגיש כי ההיתר הוא רק לגבי כביסה, היה לו לכתוב בהדיא: "מותרין לכבס ולא לספר"! וזוהי טענה שאין עליה תשובה וודאי שרש"י לא נחת לחלק בזה. אמנם נראה כי

9 דף כו.ב.

10 סימן תקנא, סעיף ד.

11 חלק ששי סימן לט.

כל כוונת רש"י שם להוציא מפירוש אחר – ובאמת מצאנו פירוש זה ברמב"ם – שטוען כי התנא של הדין "ובחמישי מותרין" הוא רשב"ג (הנזכר בגמרא לקמן¹²), שלשיטתו נאסרה כל השבת של תשעה באב בין מלפניו בין מלאחריו, ודברי המשנה "בחמישי מותרין" איירי כשחל תשעה באב בראשית השבוע, ונאסר כל השבוע, אף לאחריו, חוץ מיום חמישי. רש"י בא לדחות פירוש זה, כי להלכה קיימא לן בסוגיין שלאחריו מותר, ולכך הדגיש שמדובר שחל תשעה באב בערב שבת ומותרין לכבס ביום חמישי, ונקט רק חד מינייהו כי סמך על המשנה, וכל עיקר דבריו לא לבאר מה מותר בחמישי אלא באיזה חמישי מדובר, וכתב "לכבס" והוא הדין לספר, כי לפי פשטות המשנה היינו הך ואין לחלק בהם.

שוב ראיתי כי ודאי כן הוא, דרש"י בלשונו הזהב נקט לשונה של הברייתא המובאת לקמן¹³: "מיתבי, שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. כיצד? חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת כולה... חל להיות בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת". והנה בברייתא עצמה נראה פשוט כי באומרו 'לכבס' לא בא לאפוקי מ'לספר' אלא חדא מתרתי נקיט, שהרי גם ברישא, "חל להיות באחד בשבת" התיר רק 'לכבס' כל השבת כולה, על אף שמיידי בימים שאחר תשעה באב שבהם ודאי מותר אף 'לספר'! ועי' ברש"י שם¹⁴ שהוכיח מן הירושלמי שאין הבדל בין לספר ולכבס, והביא שכן כתב גם הגבורת ארי, עיי"ש. ובאמת, גם אם נאמר כי כוונת רש"י לחלק ולהתיר לכבוד שבת רק כיבוס – שהרי מצאנו שיטה כזו בהגהות אשר"י – מכל מקום מוכרחים אנו להסביר מאיזה טעם חילקו ביניהם בניגוד לפשטות המשנה. והנה נראה להסביר הסברה בפשטות, דבשלמא בכיבוס על אף שהוא מכבס ביום חמישי, מכל מקום לא ישתמש בו למחרת ביום ששי שהוא תשעה באב אלא רק בשבת עצמה, ומוכח לכל שהכביסה נעשית רק לצורך שבת, אמנם גבי תספורת, אם יסתפר ביום חמישי הלא נהנה מיד וכבר בתשעה באב עצמו נראה מסופר, ותספורת שלו הועילה לו כבר לתשעה באב, ומשום הכי אסור. עוד אפשר לומר דאולי רש"י עצמו נסתפק בזה, ולכן כתב רק היתר כיבוס שהוא מילתא דפשיטא ליה.

מכל מקום, העולה מכל הנ"ל דגם אם אסור לספר ביום חמישי היינו דוקא אם תשעה באב חל למחרת ביום ששי, אבל בשלשת השבועות פשיטא דענין כבוד שבת חוזר למקומו, ומותר להסתפר לכבוד שבת].

אמנם ידעתי כי ישנה מסורת של 'ל"ג יום' שנוהגים בהם איסור בימי הספירה¹⁵, אך נראה לומר כי מה שמסתפרין לכבוד שבת אינו גורע מן המספר, שהרי כמו כן

12) דף כט,ב.

13) דף כט,ב.

14) ד"ה הגבו"א (הגבורת ארי).

15) ראה שו"ע סימן תצג, סעיף ג, ובמשנה ברורה וביאור הלכה שם.

התירו תספורת בערב שבת כשחל ר"ח אייר בשבת¹⁶, וכן כשחל ל"ג בעומר ביום א'¹⁷ — משמע שענין ל"ג יום' הוא דין מופשט, הכולל את כל הימים מתחילת האיסור עד סופו, גם אם בפועל אין בין הכל ל"ג יום כשנדחה מפני כבודה של שבת.

ומה שנתפשט המנהג לאסור התספורת גם בערב שבת, נראה כי הוא משום טעמו של המגן אברהם הנ"ל "דבלאו הכי אין רגילין לספר בכל שבוע". ולכן נראה כי בנסיבות שנשתנו, והאידינא רגילין לגלח הזקן בכל יום — שוב חוזרים אנו לדינא דגמרא, לכל הפחות לענין תספורת הזקן, דלכבוד שבת מותר ואף מצוה לגלח הזקן — בין בשלושת השבועות ובין בימי ספירת העומר, למי שרגיל בכך בכל יום¹⁸, כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מנוול. אמנם יש לקיים המנהג להחמיר בערב שבת בתספורת הראש, שבוה אפשר לומר כי בלאו הכי אין רגילין לספר בכל שבוע, וכדברי המגן אברהם.

למקורו של המנהג שלא להסתפר בשלושת השבועות

הנה כדי להקל כנ"ל על סמך השתנות הנסיבות, יש לבאר את כל ענין המנהג שלא להסתפר בשלושת השבועות. שנינו במשנה¹⁹: "שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר". ובגמרא²⁰ הובאה מחלוקת תנאים משולשת: ר' מאיר אוסר לספר ולכבס מראש חודש עד התענית, ר' יהודה אוסר כל החודש, רשב"ג אינו אוסר אלא אותה שבת בלבד. נמצא כי ר' מאיר מחמיר לפני התענית ואוסר כבר מראש חודש, אך מיקל לאחר התענית מיד, ורשב"ג מיקל לפני התענית ואוסר רק אותה שבת אך מחמיר אחר התענית עד סוף השבת — "אמר רבא: הלכה כרשב"ג, ואמר רבא הלכה כר' מאיר — ותרוייהו לקולא", היינו: כר' מאיר — לפניו ולא לאחריו, כרשב"ג — רק אותה שבת ולא מראש חודש. נמצא דאינו אסור אלא מתחילת השבוע עד תשעה באב, ואם למשל תשעה באב חל ביום ג', אינו אסור אלא יום א' ויום ב', ואם חל להיות בשבת מותר בין לפניו ובין לאחריו. כך פסק רבא, וכך נפסקה ההלכה בכל הראשונים.

הרי להדיא דנה הגמרא עצמה אם לאסור התספורת כבר מראש חודש, ונפסקה ההלכה כי רק שבוע שחל בו תשעה באב אסור ולפניו מותר, ואם כן איך אפשר להבין שבדורות שאחר חתימת התלמוד הוסיפו לאסור על מה שנפסק בפירוש להיתר? וכי חז"ל היו פחות רגישים לחורבן מדורות האחרונים? ואם חז"ל שקלו

16) משנה ברורה סימן תצג, ס"ק ה.

17) רמ"א סימן תצג, סעיף ב.

18) הערת העורך: על פי זה לכאורה יש מקום להתיר גם למי שאינו מגלח כל יום אלא רק כל שבוע לכבוד שבת.

19) תענית דף כו,ב.

20) דף כט,ב.

וטרו בזה והסיקו שאין לגזור ולאסור כן, אולי כי חששו שהיא גזירה שאין רוב ציבור יכולים לעמוד בה²¹, איך אפשר בדורות שאחר מכן לבוא ולתקן נגד מסקנת הגמרא "ושניהם לקולא"? ועיין בנודע ביהודה²², שם דן אם לחוש לצוואת רבי יהודה החסיד בענין נישואין בשמות דומים, ומסיק כי חז"ל לא חשו לזה (הגם שהענין עצמו כלל לא נידון בגמרא), וכתב בזה"ל: "דע תלמידי החביב ויהיו דברים הללו חקוקים על לוח לבך לזכרון, הכלל הגדול שאין לכל חכמים שאחר התלמוד רשות לומר דבר נגד התלמוד, והאומר דבר לסתור קוצו של יו"ד מדברי התלמוד לא יחשב בכלל חכמי ישראל. ואמנם כשאנו מוצאים אחד מחכמי ישראל המוחזק בתורה וביראה בלי ספק, שכתב בספר דבר הסותר לדברי התלמוד, חייבים אנו למשכוני נפשין לתרץ דבריו, שלא דבר רק לשעה וכו'" עיי"ש.

על פי זה נראה לי לומר כי גם מנהג זה של שלושת השבועות, שהובא להלכה רק בתור 'מנהג' ולא בתור הלכה, מעולם לא קבעוהו הפוסקים כהלכה לדורות נגד גמרא מפורשת, אלא ודאי רק "מנהג הנהיגו" לדורם ולשעתם, ולכשתשנינה הנסיבות יבטל המנהג מאליו.

ולראיה, עיין ב"ח²³ שדן על דברי רשב"ט שאסר בשבוע שחל בו תשעה באב אף לתקן כלים חדשים, וכתב עליו "ומפני שנראה כמוסיף על התלמוד שלא אסרו אלא לספר ולכבס (בשבוע זה) לכן הביא ראייה מהירושלמי". הרי שגם הוא התעורר לכך שאי אפשר בענינים אלה לאסור דבר המובא בגמרא להיות.

ומאחר וכך אין למנהג זה, שהוא הוספה נגד התלמוד, תוקף של הלכה קבועה, ואין אנו צריכים לומר לגביו כי אפילו יתבטל הטעם או ישתנו הדורות, לא נוכל לשנותו, כי בזה היינו הופכים את המנהג להלכה קבועה הסותרת דברי חז"ל.

ובענין ימי הספירה, הגם שלא נזכר בגמרא ענין איסור תספורת ומנהגי אבילות כלל — לא לאיסור ולא להיות — ולכאורה יש מקום לומר כי אין מנהג זה נגד הגמרא, אמנם אדרבה נראה להיפך, כי דוקא העובדה שלא נזכר בגמרא שום מנהג אבילות בימים אלה מוכיחה כי חז"ל לא התקינו שום תקנה בזה. ואפילו אם נאמר כי גם בימי חז"ל כבר היה מנהג סמלי של אבילות על מותם של תלמידי ר' עקיבא — מה שלא הזכירו זאת להדיא מגלה כי לא רצו לקבוע מנהג זה להלכה אלא רצו להשאירו כמנהג יחיד, ואם כן איך אפשר להבין שבימי חכמי המשנה והתלמוד, שחיו אחר מות תלמידי ר' עקיבא והיה העולם שמם' מכל מקום לא רצו לתקן מנהגים של אבילות — ואולי אף רצו להדגיש בזה את התפישה שאין תורה מתה, ואם ישיבה אחת שממה מיד קמה ישיבה במקום אחר — ואלף שנה אחרי כן נעמוד אנו לשנות את ההלכה הנהוגה? והגם שודאי יתכן שהנהיגו המנהג בתקופה

21) עיין בבא בתרא דף ס,ב.

22) מהדר"ת אה"ע סימן עט.

23) סימן תקנ"א, ס"ק ת, ד"ה כתב רשב"ט.

של רדיפות נוראות, שהתרחשו בעיקר בימים אלו שבין פסח לעצרת — ואין כאן המקום לעמוד על הסיבה שדוקא זמן זה גרמן — אמנם רשמית המנהג הוא מחמת מיתת תלמידי ר' עקיבא, ואם חכמי התלמוד לא ראו לתקן תקנות אבל על כך, מסתבר לומר שגם אחרי חתימת התלמוד לא רצו לקבוע בזה תקנה קבועה לדורות, והמנהג שהונהג נשאר בתורת 'מנהג' שתלוי בנסיבות הזמן.

[ועיין במג"א (סימן תר"צ ס"ק כ"ב) בשם תשובת הרמ"א, אחר שכתב כי אין לבטל מנהגים אפילו בשעת הדחק ואפילו יש בו צד איסור, כתב: "מיהו אם נשתנה הענין מאשר היה בזמן הראשונים רשאים לשנות המנהג לפי הזמן" עיי"ש].

נמצא, כי הן לענין שלושת השבועות והן לענין ימי ספירת העומר, איסור תספורת אינו הלכה שנוספה אחר זמן התלמוד, אלא הוא בגדר 'מנהג', וככזה הרי הוא תלוי בהשתנות הנסיבות.

לתוקפו של האיסור ומגבלותיו

מצאנו כי חז"ל, טרם גזרו איזו שהיא גזירה, שקלו וטרו היטב היטב מה ניתן לגזור ומה לא — ראה כמה נתלבטו בענין מנהגי אבילות שאחר החורבן²⁴: "אמר להם (ר' יהושע ל'פרושין מ'ישראל' שאחר חורבן הבית): בניי, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר שאין גזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולים לעמוד בה, אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט". וכעין זה צריכים חכמי כל דור ודור לדרון ולחשוב היטב מה אפשר להנהיג ומה לא, ולא לגזור גזירות שאין הציבור יכולים לעמוד בהן.

והנה למרות שודאי קל יותר להקל בדבר שעיקרו אין לו יסוד בגמרא אלא הונהג אחר חתימת התלמוד, נראה לי דבזה אין צורך כלל לצרף סברא זו לקולא, כי נראה ברור שגם מה שתיקנו חז"ל באיסור תספורת, מעולם לא היה בכונתם לעשות האדם 'מנוול', לא בימי חול המועד ולא בשבוע שחל בו תשעה באב.

והנה למעשה, רואים אנו בחוש כי מי שדרכו להתגלח בכל יום, אם לא יתגלח יום או יומיים כבר נראה מנוול ונמאס, וחז"ל עצמם כינו את מי שאינו מסתפר 'מנוול' עד שתיקנו תקנה מיוחדת 'כדי שלא ייכנס מנוול לרגל' — אם כן בודאי לא רצו שיהיה נראה מנוול בימים האחרונים של החג!

והנה מצאנו רבות בתלמוד ובהלכה, כי חז"ל רגישים הם מאוד לכבודן של הבריות, ואף אמרו בכמה מקומות²⁵ "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה" (היינו איסור דרבנן), ומפני כך התירו חילול שבת של שבות ועוד. ואם כן לפי זה כבר היה אפשר להתיר התספורת — אפילו אם נימא שעקרונית יש איסור בדבר — משום כבוד הבריות, היכא שנעשה האדם 'מנוול'. אמנם אי אפשר

(24) כבא בתרא דף ס.ב.

(25) עיין ברכות דף יט.ב, וש"נ.

לומר כן. חדא, משום שקשה להעמיד הלכה קבועה על "יוצא מן הכלל" ומקרים שונים, כי אז נצטרך בכל פעם לשאול לגבי כל אדם אם כבר הגיע למצב של "יגערו בו חבריו", ואם כן נתת דבריך לשיעורין. ועוד, אפשר שכל ההיתר 'משום כבוד הבריות' לא נאמר אלא במצב מיוחד, יוצא מן הכלל, אבל להשתמש בטעם זה כדי לעקור על ידו הלכה מכל וכל – דבר זה אינו פשוט. אמנם מה שודאי אפשר ללמוד מהלכה זו, הוא רגישותן הרבה של חז"ל לכבודן של הבריות, עד שקשה להניח שתיקנו תקנה שמטרתה תהיה להמאיס אדם בעיני הבריות.

ובאמת בתורה גופא רואים אנו כמה הקפידה תורה על כבודו של האדם. גם במצב בו נדרש האדם לחוס על ממונו של חברו²⁶: "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם, השב תשיבם לאחיק, ואם לא קרוב אליך אחיך ולא ידעתו, ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרוש אחיך אותו, וכן תעשה וכו' לא תוכל להתעלם", אפילו בזה אמרה התורה: "והתעלמת" פעמים שאתה מתעלם – "זקן ואינה לפי כבודו"²⁷!

כמו כן אמרה תורה בענין חיוב טביחה ומכירה אחר גניבה, שבצאן משלם פי ארבעה ובשור משלם פי חמשה, ופירשו חז"ל²⁸: אמר ר' יוחנן בן זכאי: בא וראה כמה גדול כבוד הבריות, שור שהלך ברגליו חמשה, שה שהרכיבו על כתיפו וחלז את עצמו בו, לפיכך היקל הקב"ה עליו בתשלומין (עיין רש"י שם).

עוד אמרו²⁹: "אמר ר' יוחנן: כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה, שנאמר: 'כל משנאי אהבו מות' אל תקרי משנאי אלא משנאי". ופירש"י: "משנאי – שממאסין עצמן בעיני הבריות והבריות אומרות אוי להם ללומדי תורה שהם מאוסים ומגונים, נמצא זה משנאי את התורה".

פוק חזי גודל האחריות שאיש דתי ילך מגול בשוק משך שלשה חדשים בשנה, וממאיס בזה כבוד התורה והיהדות בעיני הבריות (וידועים דברי הגמרא סוף יומא בענין חילול השם), ובעיקר הרי הוא מסלף בזה את דברי התורה וכוונתה, שמתוך מעשיו מראה כאילו זוהי מטרתה של תורה – שהאדם יראה כמוול! והלא באמת אין הדבר כן, ואדרבה התורה רצתה שהאדם ימצא חן בעיני עצמו ובעיני הבריות, וכן אמר רבי במשנה³⁰: איזוהי דרך ישרה שיכור לו האדם – כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. וכן אמרה תורה³¹: "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם

(26) דברים כב, א.

(27) בבא מציעא דף ל, א.

(28) בבא קמא דף עט, ב.

(29) שבת דף קיד, א.

(30) אבות ב, א.

(31) דברים ד, ו-ח.

חכם ונבון הגוי הגדול הזה... ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נותן לפניכם היום". התורה מהגישה ומעידה כי כל העמים יודו בעליונותה של התורה, והנה אם מראיית היהודים יבואו לחשוב כי חובת היהודי ללכת בזוי ומנוול – איך יראו בזה כבוד התורה?

עוד מצאנו כי מן הפסוק "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום"³² למדו חז"ל הלכה³³, כי לא יתכן שמצוה מן המצוות תהיה לעומס על האדם, כי התורה היא חייכם, לטוב לך, וחי בהם ולא שימות בהם, וכיוצא בזה. ואם כן, להראות כאילו כוונתה של התורה להבנות האדם הוא ודאי סילוף כוונתה של התורה.

עוד מצאנו איסור לא תעשה: "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת... לא תלין נבלתו... כי קללת אלקים תלוי"³⁴, ופירש רש"י: "זלזולו של מלך הוא, שאדם עשוי בדמות דיוקנו, וישראל הם בניו" עיי"ש. הרי שהתורה הזהירה בלאו חמור אפילו לזלזל ולנוול אדם אחר שמת אפילו שנידון למיתה ע"י בית דין, קל וחומר שיש להזהר ולא לזלזל ולנוול אדם חי, כי דמות דיוקנו של מלך הוא.

ובני הרב שאול דוד העיר בטוב טעם מן הפסוק³⁵: "בנים אתם לה' אלקיכם לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת". ופירש רש"י: "לא תתנו גדידה ושרט בבשרכם על מת כדרך שהיו אמוריים עושין, לפי שאתם בניו של מקום ואתם ראוין להיות נאים ולא גרודים ומקורחים". הרי לנו דאף בשעת אבל על מת אסור לנו להתנוול, כי אנו בניו של מקום וראויים להיות נאים בכל עת.

עוד מצאנו בגמרא³⁶: "תניא, רוחץ אדם פניו ורגליו בכל יום בשביל קונו משום שנאמר כל פעל ה' למענהו". וכתב רש"י: "ועוד דהרואה בריות נאות אומר ברוך שככה לו בעולמו".

ועיין שם בתוס'³⁷ שאפילו למאן דאסר לתקן גופו בשביל ליפותו, מכל מקום אם יש לו צער "שמתבייש לילך כך בין בני אדם – שרי, דאין לך צער גדול מזה" (ועיין שו"ע או"ח סוף סימן תקל"א דהתירו ליטול השפה בחול המועד, וכן בסימן תקנ"א סעיף יג בשבוע שחל בו תשעה באב כל שמעכב האכילה מותר – הרי שהתירו כל שיש בו משום צער).

ובהלכות עדות למדנו³⁸: "הבזויים פסולים לעדות מדבריהם, והם האנשים

32 משלי ג, יז.

33 עיין סוכה דף לבא, בענין זיהויו המדוייק של 'כפות תמרים' כלולב.

34 דברים כא, כב"ג.

35 דברים יד, א.

36 שבת דף נב.

37 ד"ה בשביל צער.

38 שו"ע חשן משפט סימן לד, סעיף יח.

שהולכים ואוכלים בשוק בפני כל העם... וכיוצא באלו שאין מקפידין על הבושת, שכל אלו חשובים ככלב".

מכל הנ"ל נראה ברור שאי אפשר שיעלה על דעת חז"ל ועל דעת מתקני התקנות להתקין תקנות לפיהן יהיה האדם מוכרח להיות מנוול, משוקץ ומתועב בעיני הבריות ובעיני עצמו.

כל מה שתיקנו חכמינו ז"ל בימי האבל של תשעה באב וספירת העומר הם תקנות להמעט עידונים, אבל לא דברים של צער להתבייש מללכת בין בני אדם. וכן משמע מדברי הב"ח³⁹: ומשום הכי נמי לא אסר רשב"ט מראש חודש, מפני שלא אסרו בתלמוד מראש חודש אלא דברים המוסיפים שמחה, וכמו שלא אסרו מלספר ולכבס מראש חודש וכו', עיי"ש.

ועיין פתחי תשובה הלכות אבילות, בענין לבישת בגדים מכובסים לאבל⁴⁰: "עיין בשו"ת לחמי תודה שהעלה, דהא דלא התירו אלא לאחר שבעה היינו דוקא במחליף לתענוג, אבל אם מחליף לצורך, כגון שהחלוק מלוכלך או משום עירוביאי, שרי אפילו בחול תוך שבעה ע"י כך, כמו ברחיצה דלא אסור אלא של תענוג... ומה שלא בא הדבר הזה מפורש בפוסקים אין זה אלא לרוב פשיטותו", עיי"ש.

והנה מתקני המנהגים הנהיגו שלא לאכול בשר מראש חודש אב, ולעומת זאת שלא להסתפר הנהיגו מ"ז בתמוז. וקשה דכלפי לייא, וכי לא קל יותר להמנע מלאכול בשר שלשה שבועות (כשבכל אופן מותר בשבת) מלהמנע מלהתגלח? אכן מהדרגת הנהגות האיסור עולה בבירור, כי בזמנם שלא גילחו הזקן לגמרי, שהרי לא היו להם מכונות גילוח אלא רק מספריים, שבהן אפשר רק לתקן הזקן אבל לא להתגלח חלק, ותיקון הזקן יש בו משום יופי, בין בראש בין בזקן — לכן אסרו את תיקון הראש והזקן, כמו שאסרו בזמנים אלו של אבילות כל שאר עידונים ותענוגי יתר.

וברייתא מפורשת בסנהדרין⁴¹: ת"ר מלך מסתפר בכל יום, כהן גדול מערב שבת לערב שבת, כהן הדיוט אחד לשלושים יום. משמע כי רק מלך מסתפר בכל יום, אך שאר כל אדם אחת לשלושים יום, ובהלכות אבילות למדנו כי אבל אחר אביו ואמו אסור בתספורת אפילו לאחר שלשים עד שיגערו בו חבריו. משמע כי בימי הגמרא זמן הגערה היה בדרך כלל רק אחר שלשים יום. וכבר הבאנו לעיל דברי המג"א בנתינת טעם למה לא התירו תספורת לכבוד שבת שלפני תשעה באב: "דבלאו הכי אין רגילין לספר בכל שבוע".

וממילא מובן כי בזמנינו, שמגלחים הזקן בכל יום, ונעשה מנוול אם לא יתגלח יום אחד, ושייך בו "גערה" כבר ביום השני — תספורת כזו (שהיא בימינו מעין

(39) או"ח סימן תקנ"א, ח, ד"ה כתב רשב"ט.

(40) יו"ד סימן שפט, ס"ק ב.

(41) דף כבב.

"רחיצת" הפנים) מעולם לא נאסרה, וחלילה חלילה שינהיגו גדולי ישראל מנהג להמאיס בני ישראל ולצערם.

אמנם ידעתי כי יש שירצו לומר דכל היכא שמנוול עצמו משום מצוה, והמצוה היא להיות מנוול — אין זה ניוול אלא אדרבה קישוט הוא לו, וכך נאה לו. ולענ"ד אולי סברה מבריקה יש כאן אך הגיון וטעם אין כאן, דאפילו אם נאמר כי יש מצוה לניוול את עצמו (הגם שהוא ודאי נגד רוח התורה), מכל מקום אי אפשר להבין כי הניוול מתהפך לקישוט רק משום שהוא מצוה, כי הניוול תלוי בהרגשת בני אדם, ואם בני אדם מרגישים בזה ניוול וצער אזי זה נקרא ניוול ולא קישוט! ואף החתם סופר, שבשמו אומרים סברא זו, לא כתב כן ולא עלתה על דעתו! ואלו הן דבריו בתשובה⁴²: "ולפע"ד איסור שנאסר מפני כבוד יו"ט לא הותר מפני ניוול, שזהו כבודו של יו"ט שיכנס ביו"ט אחרון מנוול", ור"ל דאחרי שנאסר להתגלח בחול המועד, איסור זה תקיף כל כך שכדאי בשבילו להיכנס מנוול ביו"ט אחרון, כי זהו כבודו של יו"ט לקיים מצות יו"ט.

אמנם גם לענין איסור גילוח בחול המועד לכבוד יום טוב אחרון סברה זו דחוקה דאם זהו כבוד יו"ט להיות מנוול ביו"ט אחרון, למה התירו למי שיצא מבית האסורים להתגלח? ומה שהיה קשה לחת"ס אמאי לא התירו לגלח ערב יום טוב אחרון, ונאלץ לחדש סברתו — לדברינו לא קשיא, ואדרבה משם ראה לכך שכל מה שאסרו חז"ל אינו אלא תספורת הנעשית אחת לשלשים יום, ואם יסתפר ערב יום טוב ראשון לא יהיה מנוול לא בראשון ולא באחרון, שהרי חז"ל לא רצו שיהיה מנוול לא בזה ולא בזה, וזה ברור.

ובאמת לא חידשתי דבר, שכבר יצא גאון זמננו וראש לפוסקי הדור, הגאון ר' משה פיינשטיין זצ"ל בתשובה ארוכה⁴³ להיתרא לענין חול המועד, ועיקר סברתו כי נשתנו הדורות וכי אלו המסתפרים בכל יום או אחת לשלשה ימים מותר להם להתגלח בחול המועד, עיי"ש⁴⁴. אך הנה בתשובה אחרת⁴⁵ כתב שאין לדמות ימי תשעה באב וימי ספירת העומר לחול המועד, ואין ללמוד קל וחומר אם מותר בחול המועד משום יפוי ומניעת צער כל שכן בימי הספירה ושלשת השבועות, דאדרבה אינו דומה כלל, דבחול המועד מותר לכבוד המועד, מה שאין כן בימים אלו שהם משום אבלות ויש לנו להצטער בהם ולא להתייפות.

אמנם נראה לי ברור שיש ללמוד את הקל וחומר מצד אחר, דאם מה שנאסר

42) או"ח סימן קנד, והשוה לשונו למ"ש בהגהות שו"ע סימן תקלא.

43) או"ח ח"א סימן קסג.

44) שכתב בסוף התשובה: "אבל מ"מ איני נוהג להתיר אלא למי שיש לו צורך ביותר או מצטער ביותר, ואם אחד ירצה לסמוך ע"ז גם בשביל היפוי לבד אין למחות בידו כי מעצם הדין הוא מותר לע"ד".

45) או"ח ח"ב סימן צו.

מחכמי התלמוד במשנה — ימי חול המועד — מצאנו היתר על סמך שינוי הדורות, כל שכן שיש להפעיל את אותה סברה למנהג שאין לו מקור בתלמוד, אלא הונהג בתקופה מאוחרת!

אחר כתבי כל זאת הראני הרב בן ציון פריימן (שליט"א) זצ"ל סימוכין מדברי החתם סופר בתשובה⁴⁶, בענין חתן שנשא אשה תוך שלושים לאבלותו אם מותר בתספורת, וז"ל: "ואם גילח עצמו ביום ראשון לכאורה היה נראה דאסור לחזור ולגלח בתוך ימי המשתה, מטעם שכתב מג"א (סי' תקנ"א סק"ד) דאפילו לכבוד שבת אסור לספר מפני שבלא"ה אין אנו נוהגים לספר בכל שבוע... ומ"מ נ"ל דאם מצטער או מגדול בזה אין להחמיר, דבלא"ה נ"ל עיקר דהמג"א וכל הפוסקים לא מיידי רק מתספורת הראש, אבל מתספורת הזקן הנהוג עכשיו ומצער הרבה ומגדול אותן מאוד מזה לא דברו ולא עלה על לבם".

למסקנה:

על כן היה נראה לומר למסקנה, שהואיל ונראה פשוט שאף מה שאסרו חז"ל לא היתה כוונתם לשם ניוול, אלא רק למניעת עיטור והידור, ממילא הוא הדין בשאר תקנות ומנהגים, ועל כל פנים כל מה שלא נאסר להדיא בתלמוד אלא הונהג בתקופות מאוחרות יותר, ולעיתים אף נגד ההלכה הקבועה בתלמוד כנ"ל, ועל כן נראה סביר לצמצם את המנהג לתספורת הראש בלבד, הנהוגה אחת לאיזה שבועות, אך לא לכלול בו גילוח למי שמתגלח כל יום — או אפילו אחת לשלשה ימים כדברי האגרות משה — כי חובה ומצוה על בני ישראל לעורר חיבה וכבוד לקדוש ישראל לקדש בזה שם שמים.

כתבתי הדברים כדי שיעיינו בענין זה מורי הוראה מובהקים אשר מהם יצא דבר הלכה, ומאד אשמח לשמוע חוות דעתם. ואם ישמשו דברי לביורר ההלכה לכאן או לכאן — והיה זה שכרי.